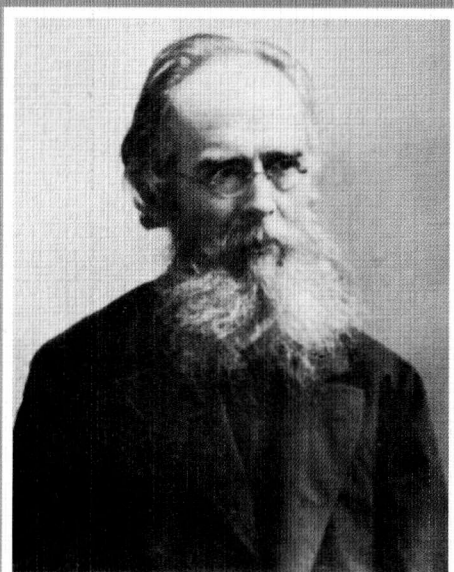

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Збірник наукових праць

A. N. Morozov

ХАРКІВ

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди**

Випуск 32

Харків 2011

Редакційна колегія: **Лисиченко Л.А.** — головний редактор, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; **Дорошенко С.І.** — заступник головного редактора, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; **Гулак А.Т.** — доктор філологічних наук, професор кафедри російської мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; **Пелепейченко Л.М.** — доктор філологічних наук, професор кафедри філології та перекладу Військового інституту внутрішніх військ МВС України; **Степанченко І.І.** — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; **Олексенко О.А.** — кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; **Беляєва Т.В.** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; **Маленко О.О.** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; **Піддубна Н.В.** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; **Щербакова Н.В.** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Рецензенти: **Космеда Т.А.**, доктор філологічних наук, професор кафедри філософії і соціології Львівського державного університету внутрішніх справ МВС України;
Калашник В.С., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

*Затверджено вченою радою
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди
(пр. № 5 від 04 листопада 2011)*

*Свідоцтво
про державну реєстрацію серія КВ № 15671-4143 ПР від 21.09.2009
Засновник: Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди*

*Постановою президії ВАК України № 1-05/1 від 10 лютого 2010 р.
збірник внесено до нового переліку наукових фахових видань*

Лінгвістичні дослідження : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. — Харків, 2011. — Вип. 32. — 298 с.

Відповідальний за випуск: к.ф.н., проф. О.А. Олексенко

<i>Посмітна В.В.</i> Майбутній офіцер внутрішніх військ як суб'єкт мовного впливу ...	228
<i>Сліпецька В.Д.</i> Прокляття як засіб репрезентації негативної комунікації	236
<i>Халіман О.В.</i> Граматична іграма в сучасній комунікації (на прикладі метафоризованого вживання родових форм)	241
<i>Шкіцька І.Ю.</i> Епітети, порівняння, антитеза як засоби інтенсифікації маніпулятивного впливу	249

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

<i>Тележгіна О.О.</i> Переклад сонетів Вільяма Шекспіра: пошук досконалої мовної форми	256
---	-----

МЕТОДИКА

<i>Besarab T.P.</i> Meaning Making for Second-Language Students	262
<i>Козир М.В.</i> Теорія аргументації у формуванні вмінь в учнів доводити в ході критичної дискусії	267
<i>Лучкевич В.В., Кемінь Г.М.</i> Формування світоглядної культури учнів у процесі вивчення іноземної мови	274

ОГЛЯДИ І РЕЦЕНЗІЇ

<i>Бляєва Т.В.</i> Традиції й новаті в синтаксисі сучасної газетної мови	280
<i>Яковлєва В.Б.</i> Текстово-образна універсалія як інструмент дослідження формульності думового епосу	283

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Хроніка. Всеукраїнська науково-практична конференція в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені І. Франка (20–22 вересня 2011 р.) ...	287
Відомості про авторів	291

ТЕОРІЯ АРГУМЕНТАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ВМІНЬ В УЧНІВ ДОВОДИТИ В ХОДІ КРИТИЧНОЇ ДИСКУСІЇ

У поданій статті автор пропонує розглянути можливі моделі ефективної аргументації в ході критичної дискусії на уроці.

Ключові слова: аргументація, точка зору, спростування, суперечка, диспут, дискусія, пропонент, опонент, арбітр, аргументативний дискурс, консенсус, критичне мислення, критична дискусія, доведення.

Козыр М.В. Теория аргументации в формировании умений у учащихся доказывать в ходе критической дискуссии. В данной статье автор предлагает рассмотреть возможные модели эффективной аргументации в ходе критической дискуссии на уроке.

Ключевые слова: аргументация, точка зрения, опровержение, конфликт, диспут, дискуссия, пропонент, опонент, арбитр, аргументативный дискурс, консенсус, критическое мышление, критическая дискуссия, убеждение (доказательство).

Kozyr M.V. The theory of giving arguments for forming of students' critical thinking. The author of the article proposes to consider the possible models of effective argumentation during class discussion.

Keywords: argumentation, the point of view, denial, conflict, debate, discussion, proponent, opponent, referee, argumentative discourse, consensus, critical thinking, critical discussion, persuasion (proof).

У контексті багатоаспектних завдань мовної освіти учнів загальноосвітніх навчальних закладів, перспективних напрямків розвитку вітчизняної лінгводидактики, посилення уваги науковців і практиків до пошуку шляхів оптимізації процесу формування мовно-мовленнєвої компетенції учнів достатньої значущості набуває роль учителя-словесника як носія кодифікованого варіанту української літературної мови, освітньої, професійно компетентної особистості, що володіє високою культурою думки і слова, є вмілим ретранслятором інформації.

Сучасний етап розвитку національної школи характеризується посиленням уваги до мовної освіти, потребою формування особистості, яка відзначалася б свідомим ставленням до рідної мови, мовленнєвою активністю на всіх етапах оволодіння мовою як засобом спілкування, пізнання і впливу, високою культурою спілкування в різних життєвих ситуаціях, індивідуальною манерою спілкування.

Проблемі розвитку мовлення в навчально-виховному процесі надавали великого значення Я. Коменський, В. Сухомлинський, К. Ушинський. Означеній проблемі приділяли увагу у своїх працях Л. Айдарова, М. Вашуленко, Л. Варзаська, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, Н. Дика, Т. Донченко, І. Зязюн, В. Каліш, В. Мельничайко, М. Пентиліук, Г. Сагач, Л. Скуратівський, М. Стельмахович, О. Хорошківська, Г. Шелехова та ін. У їхніх працях наголошується на необхідності формування в школярів культури спілкування як складника успішного мовлення, містяться цінні методичні рекомендації.

Дослідження П. Гальперіна, Л. Виготського, М. Жинкіна, О. Лурія, А. Маркової та ін. присвячено висвітленню психологічного аспекту розвитку мовлення. У працях Б. Басва, І. Зимньої, О. Леонтєва, І. Синиці та ін. розкриваються психофізіологічні механізми породження мовлення.

Зацікавленість сучасного суспільства проблемами риторики й теорії аргументації можна пояснити тим, що більшість соціально важливих рішень приймаються після публічного їх обговорення. Досить часто вирішення суперечливих питань залежить від ораторських здібностей опонентів. Тому вважаємо за потрібне зауважити, що вчителям-словесникам значну увагу на уроках розвитку зв'язного мовлення слід приділяти проблемам обґрунтування власної точки зору учнів та аналізу їх аргументації.

Метою статті є історичний огляд розвитку теорії аргументації та її аналіз у логіці практичних міркувань; формулювання моделей ефективної аргументації в ході критичної дискусії на уроці. Дещо вузькі завдання полягають у дослідженні теорії аргументації в логіці практичних міркувань; аналіз ситуацій спілкування в ході критичної дискусії на уроці; формулювання певних правил доведення власної точки зору.

Як засвідчує діахронічний аспект, саме в античній філософії ми можемо знайти багато порад і прикладів щодо ведення суперечки та обґрунтування власної точки зору. Античне суспільство мало потребу у створенні системи захисту власної думки, адже існувала потужна школа софістики, метою якої було навчання людей прийомам уведення співрозмовника в оману.

У відповідь на діяльність софістів *Арістотелем* було створено працю «*Про софістичні спростування*», у якій описано більшість прийомів, які використовували софісти. Арістотель розрізняв справжні умовиводи та ті, які лише видаються справжніми. Обізнана людина мала вміти не лише висловити власну думку, але й, вислухавши критику софістів, показати її хибність. У цій праці філософ виокремлює *два види софістичних спростувань* [1: 28]:

- спростування, що спираються на мовні вирази;
- спростування, які не спираються на мовні вирази.

Деякі приклади софістичних прийомів, які можна порівняти із сучасними прийомами теорії аргументації, можна ілюструвати таким чином:

Софістичні прийоми аргументації

Одноіменність, двозначність виразу

Форма вираження

Софізм до незнання суті спростування

Софізм, у якому те, що не є причиною, проголошується причиною

Прийоми сучасної теорії

Плавна зміна смислового значення

Синтаксичне перетворення Помилка «Зловживання неясністю»

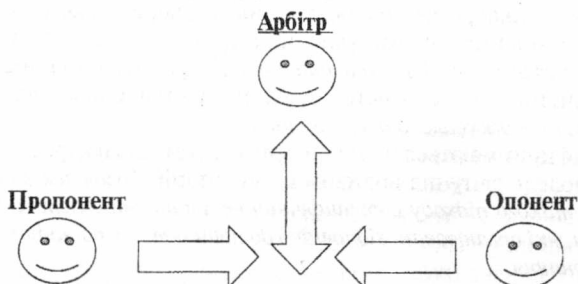
Помилка «Після цього, отже, з цієї причини»

Розрізнення помилок у суперечці та прийомів впливу найчастіше проводять на основі того, чи є їхнє використання навмисним або випадковим. Варто звернути увагу на те, що дослідження софістичних та евристичних до-

ведень на сьогодні є необхідним для практичних цілей — обстоювання власної точки зору на будь-яких засіданнях, у суді, на публічних зборах, публічних дискусіях тощо.

У дослідженнях з аргументації зазвичай вважається, що аргументація складається з ряду тверджень, які висуваються для того, щоб підтвердити або розкритикувати інше твердження. Останнє отримало в літературі назву «точка зору» (point of view). Свого часу Арістотель також його досліджував (тільки в нього це поняття називалося «теза»). На його думку, теза має суперечити тому, що люди думають про певний предмет. Серед прикладів тез, які пропонує Арістотель, є такі речення: *Суперечити неможливо і Все рухається* [1: 60]. Це означає, що зміст тез переважно стосується філософської (діалектичної) проблематики.

Один із відомих представників сучасної формальної діалектики — Ніколас Решер визначав *формальний диспут* як *дискусію, у якій беруть участь три особи: пропонент, опонент і арбітр* [5: 274].

Грунтуючись на семантичному підході до аргументації, що належить Арне Насс, і на діалогічній логіці, розробленої представниками Ерлангенської програми, дослідники Е. Барт і Е. Краббе в книзі «Від аксіоми до діалогу» запропонували ряд наборів правил проведення критичних діалогів, спрямованих на розв'язання конфліктів або суперечок між пропонентом і опонентом щодо певної точки зору [3: 49]. *Точка зору*, відповідно до їх концепції, — це *твердження Т, висунуте пропонентом і атаковане опонентом*. Т — це вихідна точка зору обговорення. Усі інші твердження в дискусії є «припущеннями».

Зауважимо, що на сучасному етапі розвитку суспільства теза (точка зору) вже не торкається лише філософської проблематики, а думка, яка в ній міститься, уже може бути й не філософа, а пересічної людини. З'ясування структури точки зору, її різновидів, правил, за якими вона має формуватися, є актуальною проблематикою для сучасної теорії аргументації.

Досліджуючи аргументацію в логіці практичних міркувань, звертаються до процесу прийняття рішень, структуру якого представляють як низку ментальних актів. Такий процес складається з чотирьох етапів:

- 1) усвідомлення існування проблемної ситуації та її актуалізація;
- 2) виявлення альтернативних ситуацій, які можуть стати рішенням для проблемної ситуації;

- 3) оцінка альтернативних ситуацій;
- 4) вибір альтернативної ситуації і прийняття рішення.

Зазначену модель прийняття рішень науковці А.Н. Баранов і В.М. Сергеев застосовують до аргументативного дискурсу і створюють класифікацію способів аргументації [2: 123]. В основі такої класифікації знаходиться поняття цінностей, тобто аргументація пов'язана з ієрархією цінностей учасників. Дослідники виділяють чотири види ціннісно-орієнтованої аргументації: *логічна, емоціональна, діалектична і породжувальна*.

Специфіка *логічної аргументації* в тому, що вона не змінює саму ієрархію цінностей, а спрямована на переінтерпретацію ситуації в межах заданої цінності. *Емоційна аргументація* є похідною від логічної, відрізняється від неї особливим типом цінностей – готовою фіксованою когнітивною структурою, яка безпосередньо впливає на діяльність людини. Така аргументація здійснюється за схемою «стимул – реакція» із використанням типових виразів (афоризмів, лозунгів, знаків-образів тощо). У протилежному випадку аргументація не зникає, а перетворюється на обговорення конкретного складу цінностей і ціннісних ієрархій учасників аргументативного дискурсу. Така аргументація отримала назву *діалектична*. Якщо невідповідність ціннісних структур спричинена відсутністю певної цінності або наявністю небажаної, тоді виникає *породжувальна аргументація*.

Рішення приймаються не тільки адресантом, але й адресатом, який змінює свою модель світу під впливом аргументації. *Головним завданням аргументації за такого підходу є специфічний вплив на свідомість адресата через мовні вирази, які організовані відповідно до прийнятих у поданій культурі принципів переконання*.

Так само, як і адресант, адресат теж приймає рішення неодноразово протягом усього комунікативного акту. Аудиторія, опоненти визнають або не визнають наведені їм аргументи і задають запитання, спростовують тощо. Адресат вирішує для себе: *чи визнає він істинність висунутого положення? чи вірить у те, що чує?* Кінцевим рішенням для всіх учасників комунікації є визнання консенсусу, який може мати різні варіанти прояву.

Можливо, причина відсутності дискусійної практики полягає в тому, що у звичайній суспільній комунікативній діяльності людина мало цікавиться питанням істинності. Основна увага спрямовується на боротьбу за місце в структурі суспільної ієрархії. А можливо, пригадуючи евристичну діалектику Шопенгауера, причину необхідно шукати в природних недоліках, слабкостях людської особистості. У будь-якому разі, дискусія залишається мрією для більшості комунікативних ситуацій у межах суспільної діяльності людини.

Але існує певна сфера, де питання істини виступає наріжним каменем – це царина науки. Розглядаючи ефективність наукової діяльності, надзвичайно важливе в ній для дискусії визначив Карл Поппер у положеннях заснованої ним *теорії фаллібілізму*. Дослідник творчості Поппера О.К. Тіама миров у своїй роботі визначив такі основні підґрунтя фаллібілізму [7: 78]

- *визнання принципово критичного і, як наслідок, революційного характеру людського мислення, тобто того факту, що ми навчаємося на помилках, а не шляхом звичайного накопичення знань;*

- *розуміння того, що майже всі проблеми і всі джерела нашого мислення містяться в традиції і саме традиції виступають об'єктом нашої критики;*
- *саме критична дискусія дозволяє нам створити необхідні умови для якісної оцінки як традиційних, так і революційних наукових теорій.*

Саме під час критичної оцінки певних положень і відбувається наближення до істинного знання. Процедура наукового становлення розглядається Поппером завдяки проходженню через такі етапи:

- 1) висунання гіпотези;
- 2) оцінка рівня фальсифікованості теорії;
- 3) обрання певної теорії, віддаючи перевагу такій, яка володіє найбільшою кількістю потенційних фальсифікацій;
- 4) визначення наслідків, які є емпірично підтвердженими і проведення експериментів;
- 5) визначення принципово нових наслідків, результатів;
- 6) відкидання теорії в разі її доведеної фальсифікованості, або її тимчасове підтвердження з подальшим остаточним визнанням умовно прийнятою.

Важливою складовою теорії Поппера є *критичне мислення*, яке притаманне одній із форм існування суспільства – відкритому суспільству, що характеризується наявністю особистісних рішень кожного індивіда і відповідальністю за них. Саме дискусія призначена для проведення революцій у царині науки і роль мислення полягає в забезпеченні таких критичних дискусій. *Метою дискусії* (як метода) слід розглядати не особисту перемогу або узгоджену точку зору, а знання, які отримують учасники під час обговорення, цікаві питання і аргументи сторін, нові набуті знання з одного боку і відкинуті з іншого. Тобто *дискусію* в Поппера можна визначити як *плідну конфронтацію* [6: 146].

Оскільки кожна дискусія має на меті доведення власної думки, то слід зазначити, що потреба в доведеннях не приходить сама по собі, її розуміння є результатом навчання і виховання. П. Блонський писав: «... розвиток вміння доводити припадає головним чином на старші класи, причому проходить у цьому віці дві стадії. У підлітковому віці учень швидше запам'ятовує доведення, ніж самостійно користується ними, і ще менше він створює їх: у цьому віці доведення – швидше справа пам'яті... У юнацькому ж віці вже помітно виступає критичне ставлення до запропонованих доведень і прагнення до своїх доведень» [4: 3].

У систематизованому вигляді правила доведення виглядають так [8: 97]:

I. Логічні вимоги до доведення:

1. *Намагайтесь встановлювати між своїми аргументами системні зв'язки, підкріплюйте один аргумент іншим.*
2. *Не допускайте протиріччя у власному доведенні.*
3. *Не доводьте очевидного.*

II. Психологічні вимоги до доведення:

1. *Іноді варто погодитись із опонентом.*

2. Не варто намагатися пояснити те, чого не розумієте самі.

3. Не варто доводити щось більше, коли можна обмежитись меншим.

III. Евристичні вимоги (прийоми) доведення:

1. Відкиньте всі несуттєві та ненадійні аргументи.

2. Якщо вам вдалося знайти яскравий доказ чи сильне заперечення, не по-чинайте з нього і не застосовуйте його без належної підготовки.

3. Не втрачайте нагоди викласти сильний аргумент у вигляді дилеми.

4. Якщо аргументи сильні, краще наводити їх окремо один від одного, детально розбиваючи кожен із них. Якщо ж у вас є лише слабкі докази, то варто їх зібрати в одну сукупність.

Відповідний методологічний підхід застосуємо і щодо правил спростування:

I. Логічні вимоги до спростування:

1. Відповідайте на слова фактами.

2. Не спростовуйте нереального.

3. Узагальнені аргументи опонента розділіть на складові та розбивайте їх кожен окремо.

4. Не сперечайтесь проти безсумнівних доказів та правильних (істинних) думок опонента.

II. Психологічні вимоги до спростування:

1. Виражаючи незгоду зі словами опонента, не варто проявляти (демонструвати) надто багато старання.

2. Не доводьте, коли можна спростовувати.

3. Якщо опонент обійшов мовчанням певну обставину, варто просто звернути на неї увагу та зауважити, що в останнього немає аргументів проти такого важливого факту.

III. Евристичні вимоги (прийоми) спростування:

1. Оберніть доводи супротивника проти нього самого.

2. Максимально використовуйте факти, що визнані опонентом.

3. Не залишайте без критики сильні докази супротивника (при цьому не слід вербально відтворювати його демонстрацію).

Учителям на уроках української мови необхідно не тільки забезпечити засвоєння учнями мовної системи, а й належний рівень мовленнєвих умінь, що має поліпшити якість мовленнєвої культури учнів і розвивати вміння спілкуватися в різних життєвих ситуаціях, вдало доводити власну думку.

Ці настановити можна реалізувати під час організації в класі дискусій, дебатів, «круглих столів» із певної проблематики, де б відшліфовувалося вміння школярів доводити чи спростовувати певну тезу.

Наприклад, у 6 класі доречним є проведення дискусії на тему: «Чи потрібно виконувати родинні обов'язки? Для чого?» Учням пропонується довести власну думку у своєму виступі (тут можна говорити про родину, її членів, їхні професії та домашні обов'язки, про історію свого роду, про традиційну повагу до старших в Україні, про власні домашні обов'язки та улюблені заняття). Цікавим буде проведення диспутів на тему: «Як досягти успіхів у житті?» та «Що важливіше: здібність чи працьовитість?».

У 7 класі можна підготувати критичну дискусію на тему: «Чи потрібно дотримуватися етикету під час суперечок?», а також запропонувати створити діалоги за ситуаціями:

Ситуація №1. Висловте власну думку про популярність боксерів братів Кличків, з'ясуйте й доведіть причини цієї популярності; поясніть своє ставлення до боксерів.

Ситуація №2. Вам пропонують взяти участь у змаганнях (вид спорту вибирає мовець згідно з правдивою життєвою ситуацією). Ввічливо відмовтеся. Причину обґрунтуйте.

У 8 класі логічним буде проведення дискусії на тему: «Патріот України... Яким він має бути?», дотримуючись трьох основних правил:

- доведіть висловлену тезу, тобто продемонструйте істинність наведених фактів і аргументів;
- подаруйте слухачам естетичне задоволення;
- здійсніть вплив на їх волю і поведінку, спонукаючи до активної комунікативної діяльності.

Таким чином, ефективність аргументації (доведення чи спростування) має певну залежність від всебічного застосування всіх (логічних, евристичних, психологічних) прийомів доведення та критики і виявляється насамперед у тому, що вони стосуються кожного з елементів структури доведення/спростування — тези, аргументів, демонстрації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арістотель. Риторика / Арістотель // Античні риторики. — К., 1979. — С. 28–60.
2. Баранов А.Н. Аргументативний дискурс / А.Н. Баранов, В.М. Сергеев. — М., 2004.
3. Барт Е. Від аксіоми до діалогу / Е. Барт, Е. Краббе. — К., 2002.
4. Кугай Н.В. Розвиток умінь старшокласників доводити твердження у процесі вивчення алгебри і початків аналізу : Дис. ... канд. пед. наук : спеціальність 13.00.02 / Н.В. Кугай ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. — К., 2007.
5. Москвін В.П. Аргументативна риторика : Теоретичний курс для філологів / В.П. Москвін. — Ростов н/Д, 2008.
6. Поппер К. Открытое общество и его враги / К. Поппер. — Т. 2 : Время лежпророков: Гегель, Маркс и другие оракулы : [пер. с англ. / под ред. В.Н. Садовского]. — М. : Феникс, Междунар. фонд «Культурная инициатива», 1992.
7. Тихомиров О.К. Теорія фаллібілізму Карла Поппера / О.К. Тихомиров. — К., 1999.
8. Сергеич П.П. Искусство речи на суде / П.П. Сергеич. — М., 2001.